

**МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОС, УНИ АСРАШГА ДОИР ПЕДАГОГИК
ЖАРАЁН ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ**

*Мансурова Нигорахон Рустамжоновна,
Фаргона давлат университети вокал ва чолғу ижрочилиги
кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация: Мазкур мақола ўзбек миллий муסיқий меросининг тарихий ривожланиш жараёнлари ҳақида бўлиб, турли даврларда буюк алломалар, олим ва уламолар уларнинг ўз замонасида миллий мумтоз муסיқасига оид қарашлари, илмий, назарий ва методологик изланишлари баён этилган.

Таянч сўз ва иборалар: Миллий муסיқий мерос, мақом санъати, муסיқий созлар, маданият, санъат, миллий муסיқий таълим.

**НАЦИОНАЛЬНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ЕГО СОХРАНЕНИЯ И ЕГО
ОСОБЕННОСТИ**

*Мансурова Нигорахон Рустамжоновна,
Ферганский государственный университет преподаватель кафедры
вокально-инструментальное исполнение*

Аннотация: В данной статье речь идет об исторических процессах развития узбекского национального музыкального наследия, а также описываются взгляды, научно-теоретические и методологические исследования великих ученых, ученых и ученых своего времени на национальную классическую музыку.

Ключевые слова и фразы: Национальное музыкальное наследие, статусное искусство, музыкальная лирика, культура, искусство, национальное музыкальное образование.

**NATIONAL MUSICAL HERITAGE, DIRECTIONS OF THE
PEDAGOGICAL PROCESS FOR ITS PRESERVATION AND ITS SPECIFIC
CHARACTERISTICS**

*Mansurova Nigorakhan Rustamjonovna,
Fergana State University vocal and instrumental performance teacher of the
department*

Abstract: This article is about the historical development processes of the Uzbek national musical heritage, and the views, scientific, theoretical and methodological researches of great scholars, scientists and scholars in their time on the national classical music are described.

Key words and phrases: National musical heritage, status art, musical lyrics, culture, art, national musical education.

Бугунги кунда муסיқа ва санъат таълимига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жамиятнинг янги ривожланиш босқичида ҳам миллий қадриятларни асраш, хусусан, миллий муסיқий меросни асрашга доир турли тадбирлар, лойиҳалар ва таълимий ислохотлар амалга оширилмоқда. Бу орқали ўзбек миллий муסיқий меросни қадрлаш, уни асраб-авайлашга доир қадриятли фаолиятни йўлга қўйиш мақсад қилинмоқда. Бундай ҳукумат даражасидаги ислохотлар негизида миллий муסיқий меросни асрашга доир илмий тадқиқотларга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу орқали миллатнинг миллий хусусиятларини сақлаб қолиш, унинг тарихига бўлган муносабатини ёш авлодларга билим сифатида қолдириш ҳамда унга қадриятли муносабатни қарор топтириш кўзда тутилмоқда. Шу боис ҳам мазкур тадқиқот ишида ҳам педагогика фанлари

доирасида миллий мусикий меросни асрашга доир билим ва кўникмаларни шакллантириш вазифалари белгилаб олинган.

Археологик тадқиқотлар ўзбек халқи мусиқа маданиятининг илдиэлари зардўштилик дини ва маданий муҳити шаклланган даврга бориб тақалишини кўрсатиб беради. Зеро, зардўштилик динининг муқаддас китоби бўлган Авестода танбур, виниг, чанг, най каби каби кўплаб чолғу асбоблари тилга олинган. Манбааларнинг гувоҳлик беришича, Зардўштнинг ўзи ҳам танбурда куйлар ижро этган. Шунингдек, авросиёб ҳаробаларидан сурнай, доира, ушпулаклар ҳам топилган бўлиб, энг муҳими, улар ушбу мусиқа асбобларининг ҳозирги шаклидан деярли фарқ қилмайди.

Умуман, жаҳон олимлари Ўзбекистон ҳудудини кордофонларнинг (торли соз) ватани деб тан олганлар. Торли созлар эрамиз бошларидан турли йўллар билан дунё халқларига тарқала бошлаган.

Қадимги Хоразмда ўтказилган археологик тадқиқотларда милодий VI асрга тегишли бурғу сурати топилган. Шунингдек, аскарлар ичида ҳрбий оркестрлар бўлганлиги аниқланган. Бу чолғу Амир Темур армиясида ҳам бўлиб, ўзининг даҳшатли овози билан ном чиқарган эди. Мазкур бурғу сози кейинчалик Европага ҳап тарқалган.

Мусиқа маданиятининг “нота” ёзувларидан бири ҳам шарқда ихтиро қилинган. Улардан бири Озарбайжон мутафаккири Сафиуддин Урмавий томонидан Уд торли чертма сози учун мўлжалланган ёзув вочитасида яратилган. Табула-турадир. Демак, бундан мазкур мутафаккир илк бор ўн икки мақом тизимини тасниф қилганлигини билишимиз мумкин.

Яна бир Шарқнинг буюк мусиқашуноси Абдулқодир Мароғий бўлиб, у дастлаб Боғдод саройида ҳизмат қилган. Боғдод Амир Темур томонидан бўйсундирилгач, у Самарқандда Темур саройида, сўнгра Хиротда Шохрух саройида илмий-ижодий фаолият кўрсатган. Абдулқодир Мароғий Шарқ мусиқасининг етук билимдони сифатида “Куйлар ҳазинаси”, “Тароналар тўплами”, “Куйлар ҳақида китоб” каби асрларни яратган.

Юқоридаги фикрларга асосланиб айтиш мумкинки, Туркистон ҳудуди Шарқ мумтоз мусиқа маданияти шаклланган ва ривожланган марказлардан бири саналади. Бироқ асрлар давомида ўзбек халқи маънавий меросининг асосига айланган миллий ва мумтоз мусиқа маданияти собиқ иттифоқ мустамлакачилик таъйиқларини бошдан кечирди.

Туркистон ўлкаси Россия империяси мустамлакасига айлантирилгач, мустамлакачилар ўлкада рус ва Европа мусиқа санъатини тарғиб этиш мақсадида европача мусиқа муассасаларини ташкил этадилар. Жумладан, Тошкентда 1884 йилда мусиқа жамияти томонидан симфоник оркестр ва хор тўгараги тузилган. 1898 йилда эса “лира” хор тўгараги очилади. Шундан сўнг ўлканинг бошқа маъмурий марказларида ҳам Ғарб мусиқасеварлари томонидан бир қатор тўгарақлар очилиб, иш бошлади.

Шу билан бирга бу давр ўзбек миллий мусиқасининг жаҳонга юз тутиши даври ҳам бўлган. 1889 йилда Шораҳим Шоумаров, Ҳамрокул Қори, Эрка Қорилар ижросидаги миллий мусиқалар “Эдиссон” номли немис фирмаси томонидан ёзиб олиниб, европа қитъасига тарқала бошлаган эди.

1905 йилда Мулла Тўйча Тошмуҳаммедов Москва ва Рига шаҳарларига сафар қилган ва ўшанда унинг ижросида “Илғор”, “Янги Курд”, “Эшвой”, “Сувора” каби йигирмадан ортиқ кўшиқлар Шарқ мусиқаси шнавандалари томонидан граммофон пластинкаларига ёзиб олиниб тарқатилган. Шундан сўнг Мулла Тўйчининг хизматлари ўлароқ Туркистоннинг бир қанча шаҳарларида ҳам граммофон пластинкаларини сотадиган дўконлар ташкил этилади.

1909 йилда бетакрор хонанда ва бастакор Содирхон ҳофиз томонидан ижро этилган кўпгина ашулалар ҳам Англиянинг овоз ёзиш фирмалари томонидан

ёзиб олинган. Шу йили Риганинг “Громмофон” жамияти томонидан машхур хофиз ва дуторчи созанда Ҳожи Абдулазиз Расуловнинг “Ирок”, “Насруллои”, “Ушшоқ” каби кўплаб ижролари ҳам ёзиб олиниб, европадаги Шарқ мусикаси ихлосмандларига етказилган. Умуман, ўзбек миллий мусика санъати намуналари ҳар доим жаҳон халқлари томонидан жуда катта қизиқиш билан кутиб олинган.

1928 йилда Самарқанд шаҳрида шердор мадрасасида мусика ва Хариография илмий текшириш институти очилган. Унинг асосий мақсади ўзбек миллий мусика меросини илмий ўрганиш ва уни нотага олиб, келажак авлодга соф ҳолда етказиш эди. Илмий жамоага Ўзбекистоннинг барча ҳудудларидан келган энг билимдон санъат дарғалари тўпланди. Уларнинг ичида Ота Жалол Носиров ҳам бор эди. У, В.А.Успенский таърифлаганидек, “Бухародаги “Шашмақом”ни чуқур билган ва уни сақлаб қолган энг сўнги ва ягона вакилдир”. Унинг шогирди Мулла Абдулазиз Расулов ҳам шашмаъом билимдони бўлиб, шунингдек, у “Хоразм санъатини бир уста воситасида урганчлик Ёқуб Дорчидан, Фарғона мақом йўлларини Ашурали Маҳрамдан таълим олган” ва миллий санъаткор даражасига эришган эди.

Унинг “Ажам тароналари”, “Жазойир” каби мусикалари, айниқса “Гулзорим”, “Самарқанд ушшоғи” каби кўпгина ўлмас ашулла йўллари жуда машхур бўлиб кетганди. Ҳожи Абдулазиз 1923 йилда Самарқанда очилган мусика факультетида Толибжон Содиков, Набижон Ҳасанов, Сирож Юсуповларга, кейинроқ ўқитувчи сифатида Тошкентдан ташриф буюрган Юнус Ражабий, Рисхи Ражабий, Иномжон Икромовларга ҳам устозлик қилган.

Мусика ва хориография илмий текшириш институтида Ота Гиёс Абдуғаниев, Абдуқодир Исмоилов, Матюсуф Харратов, Содиржон Бобошарифов каби кўпгина мақом билимдонлари ҳам тўпланган эди. Улар бу даргоҳда Мухтор Ашрафий, Мутаваккил Бурхонов ва Дони Зокиров каби қатор ёш иқтидорли ўзбек композиторларининг янги авлодини тарбиялаш ишига ҳам ўз ҳиссаларини қўшдилар. Уларнинг шарофати билан Н.Мироновнинг “Ўзбек мусикаси”, “Бухоро, Фарғона ва Хива кўшиқлари” каби йирик тўпламлар дунё юзини кўради.

1927 йида Ўзбекистон радио қўмитаси қошида Ю.Ражабий раҳбарлигида 12 кишилик “Ўзбек миллий чолғу созлари оркестри” осилган. Унда Мулла Тўйчи, Тошмуҳаммедов, Домла Халим Ибодов, Ҳожи Абдурахмон, Матюсуф Харратов, Сафо Муғанний, Назира Аҳмедова каби бир қанча халқ мусиқий мероси билимдонлари иш бошлаганлар. Умуман, ўтган асрнинг бошларида ўзбек халқ фольклори меросини тўплаш, ёзиб олиш ва тарғиб этишга маҳаллий миллат вакиллари ҳам кенг жалб этилади. Шундан сўнг ўзбек миллий мусикасини Европа чолғу созлари билан уйғунлаштириш ва мослаштириш ишлари ҳам бошланади. Илк ўзбек симфоник оркестри учун яратилган асарлар –бу В.Дешевонинг “Самарқанд сюитаси” ва М.Ипполитов-Ивановнинг “Ўзбекистон мусика тасвири” сюиталаридир. Кейинроқ М.Ашрафийнинг “Қурилиш” марши, М.Бурхоновнинг “Ўзбекистон қизи” сюиталари пайдо бўлди.

Ўзбек миллий оҳанглари асосида яратилган камер жанридаги дастлабки асарлар В.Успенский ижодига тегишлидир. Айниқса, унинг “Фарҳод ва Ширин” драммасига басталанган мусикаларида камер жанри ютуқлари кенг кўрсатиб берилган эди. 1936 йилда Ўзбекистонга келган А.Козловский ҳам ўзбек халқ мусикалари асосида 300га яқин мусиқий асар яратган. Унинг симфоник оркестр орқали ижро этилган “Тановор” балети, “Ўзганча” асарлари Ҳ.Носирова ижросида бутун иттифоқ мамлакатлари доирасида шуҳрат қозонган.

Ўтган асрнинг бошларидаги ўзбек тараққийпарвар зиёлиларининг кўзга кўринган вакиллари – Фитрат, Чўлпон, Садриддин Айний, Ғулом Зафарий, Ҳамза, Муҳиддин Қори Ёқубов каби машхур шоир, ёзувчи, педагог-

маърифатпарварларнинг қатор мақолалари ва рисоаларида ўзбек мумтоз мусиқа маданияти, айниқса, миллий мусиқа меросига муносабати ўз аксини топган. Жумладан, Фитратнинг илмий тадқиқотларида Марказий Осиё мусиқа илмининг таркибий тузилиши, фан предмети, тадқиқ усуллари муфассал ёритиб берилганди. Гулом Зафарий ижодий меросининг ҳам асосий қисми ўзбек миллий мусиқаси ва унинг тарихи тадқиқига бағишланади. Садриддин Айний бўлса, ўз мақолаларида Ота Жалол, Ота Ғиёс, Қори Камол, Қори Нажмларнинг ўзбек мусиқа маданияти тараққиётига қўшган ҳиссалари тарифланган. Энг аҳамияти томони, Чигатой гурунгининг фаолларидан ва “Кўмак” жамиятининг аъзоси бўлган Саййид Али Усмонхўжаев ўзбек миллий мусиқий меросини асраб-авайлаш масаласини биринчилардан бўлиб илгари суради. У ўзининг “Эндигисини кўлдан бермайлик” мақоласида, шундай ёзади: “Ҳозир Тошкентда Туркистон мусиқасига бутун вужуди билан берилган мусиқа профессори Успенский бор. Бу ўзида бўлган иқтидорини, илм ўқув етиштирган бутун кучини Туркистон мусиқасига берган. Тўғриси айтганда, бу киши Туркистон мусиқасининг мажнуни. У французлар руҳида мусиқа ёза оладиган мусиқа шоираи бўлсада, туркистон мусиқаси учун мана шу истеъдодини йўқотди”.

Москвада таҳсил олган Ш.Сулаймон ёзади: “бошқа халқларникига қараганда оз бўлсада кўпроқ бизнинг ҳам ота-боболаримиз ва эски замонлардан қолган кўпгина қуйларимиз, ашуллаларимиз бордирки, бу кунда уларнинг кўплари унутилиб кетмоқда... миллий қуйларимизнинг кадр-қимматини билган Оврўпо мусиқашунослари бугун бизнинг қуйларимизни хусусий суратда нотага олмақдалар. Муҳиддин қори Ёқубий, Гулом Зафарийлардан фойдаланиб Мироновнинг чиқарган “Шарқ ноталари” бунга очиқ шохидир. Туркистонда бошқа кўп ишлар қаторида бизнинг қуйларимиз, миллий кўшиқларимиз кўзга олинмайин унутилиб ётадур. Улар учун мусиқа куй мактаблари, консерваториялар йўқдир”. Бошқа бир мусиқа билимдони Ғ.Зафарий фикрича, “Чолғу қуйларимизнинг “Олти мақом” деган тубли, илмий тартиблик бўлими йўқолаёзган. “Олти мақом” нинг наср, сарахбор бўлимлари бўлсин, мушқилот бўлими бўлсин, билгучилардан бир иккигина устадан бошқалари ўлиб битганлар. Вақт тордир, шул бир икки кишимиз ҳам ўла қолганда, ортиқ “Олти мақом”ни билгувчи ўзбеклар орасида бутунлай йўқ бўлиши аниқдир”.

Кейинроқ Фитрат бу борадаги фикрларини баён этиб, қуйидагиларни таъкидлайди. “...янги ҳаётга мусиқамиз аралашиб бора олмайди. Ёшларимизнинг буюк бир қисмига севдириш майдонида оқсаб турадир. ... бизнинг мусиқанинг бугунги устодлари орасида унинг назарий томонларини билладиган кишилар йўқ. Улар ишнинг бу томонларига яношмоқ истамайлар. Шунинг учун бир кўп янглиш ҳаракатларга сабаб бўладирлар. Қандай қуйларни қандай ўринларга муносиб тушгани тўғрисида фикр билдирмайдилар. Бизнинг бугунги мусиқа устодларимиз чолғуларнинг бир бирига муносабати тўғрисида ҳам катта янглишликлар кўрсатадилар. Бир танбу билан бир дутор топилса дарҳол ғиччак билан бир чанг қўшадилар. Ҳолбуки, бир ғиччак товуши икки танбурнинг товушини еб қўяди. Биргина танбурни бир ғиччак билан бир чангга топшириш у бечорани бўғуб ўлдиришдан бошқа нарса эмасдир”. Бундай фикрларни Фитрат ҳам давом эттириб шундай дейди: “мусиқамизнинг катта камчиликларидан бири унинг тарқоқлигидадир. Мусиқамизда бирлик йўқ. Бир куй Хивада бошқа, Бухорода бошқа, Фарғонада бошқа, Тошкентда бошқача қолинадир. Ҳозирги техникумларимиз ҳам шул чизикдан чиқолмай юрадилар. Буни тугутиш учун мусиқа техникумларимиздан бошлаб ишга киришмоқ керак. Мусиқа техникумларига Маъориф комиссарлиги тарафидан умумий проғрам бериш, унга кирган қуйларни нотага олиб тарқатиш ва дарсларни шул нотага мувофиқ суратда давом эттиришни талаб қилиш лозим”.

Ўтган асрнинг биринчи чорагида совет мафкурачилари “ўзбекнинг ўз

муסיқаси йўқ, у араб ҳамда эрон таъсирида пайдо бўлган. Ундан воз кечиш ва Европа муסיқаси асосида янги ўзбек муסיқасини яратиш лозим” деган даво билан чиққан эдилар. Бу фикрларга қарши Фитрат, Гулом Зафарий каби қатор ўзбек тараққиёпарвар зиёлилари кескин кураш олиб бордилар ва ушбу фикрларнинг асоссиз эканлигини аргументлар билан асослаб берадилар.

Фитрат “Ўзбек классик муסיқаси ва унинг тарихи” китобида ўзбек халқ муסיқасининг қадим илдизларини бахшилар ва ўзанлар томонидан яратилган дostonлар, лапар ва ялларга боғлаган эди. Шу билан бирга, у: “қўшни халқлар билан олиб борилган маданий алоқалар фақат ўзбек миллий муסיқа маданиятини бойишига хизмат қилган. Рок хиндча мақом демакдир. Гиччаксимон “саранг” бўлса хинд чолғуларидан биридир. Булар муסיқамизнинг кўп эскидан ёлғиз араб, эрон эмас, хатто, хинд муסיқасидан ҳам таъсирланганлигини кўрсатади” , - деган эди.

Миллий муסיқий маданиятимизнинг таркибий тузилиши, йўналишлари ва уларнинг хусусиятларини ҳам кўриб чиқиш тадқиқот ишининг узвий қисми ҳисобланади. Шу боис миллий муסיқий мерсимизнинг таснифи ва унинг таърифланишини таҳлил қилишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Ўзбек мақом санъати. Ўзбекистонда мақомларнинг уч йўли мавжуд, улар Бухоро Шашмақоми, Хоразм мақомлари ва Фарғона-Тошкент мақом йўлларидир. Мақомлар ўзбек халқининг бебаҳо хазинаси бўлиб, бу санъатнинг яратилиши ва камолоти аждодларнинг беқиёс бадиий тафаккури билан боғлиқ.

Мақом тушунчаси араб тилида муסיқа товушларининг “ўрнашган жойи”, яъни муסיқа созларида “парда” деган маънода келади. Умуман, куй маъносида ҳам кўлланилади. Мақомлар – бу соз ва сўз санъатининг юксак даражада уйғунлашуви асосида юзага келадиган чуқур бадиий-эстетик кучга эга бўлган асарлардир. Мақом инсоннинг олийжаноб фазилатлари, ҳис-туйғуларини ифодалаб берувчи кучга эга.

Ўзбек мақом йўналишлари – бу нодир санъат, фавқулodда ноёб ходиса бўлиб, марказий Осиё халқлари ҳаётида сўнги асрларда юз берган тарихий ўзгаришларнинг маҳсулидир.

Мақом санъати азалдан саройнинг муסיқий жавоҳири сифатида кадр топган бўлиб, у тарихдан маълум. Унинг софлигини сақлашга Бухоро амирлари ҳам, Хива хонлари ҳам ўзларини масъул ҳисоблаганлар. Хусусан, мақом билимдонларига халқ олдида бу санъатни намойиш этишга фақат байрам кунлари рухсат берилар эди. Хонларнинг мақомни билиб-билмай ижро этувчи хофизларни жазога тортишлари ҳам уларни қадрини ва залворини асрашга бўлган муносабатни кўриш мумкин. Ўзбек мақом меросининг ҳажми шу қадар улканки, биргина Шашмақомни олсак, унинг ҳар бир қисмида олтитадан ўнтагача чолғу куйлари, қирқтадан элликтагача ашулла йўллари мавжуд бўлиб, ҳаммаси бир бирига узвий боғлиқ бўлиб, бир-бирини тўлдириб турган 300 дан ортиқ асардан иборат бўлган .

Бухоро шашмақомини тугал кўриниш олишини Ота Жалол, Хоразм мақомларини Кўхна Урганчлик Ниёзжон хўжа, Фарғона-Тошкент мақом йўлларини қашқарлик Худойберди устоз ва Ашурали Махрамларнинг хизматлари билан боғлайдилар . Ўзбек анъанавий муסיқасининг мухташам, бузилмас пойдевори бўлмиш шашмақом халқнинг ҳаётини акс-садоси, севги муҳаббатининг мангу куйловчи эпопияларига қиёслаш мумкин. 1950 йилда Шоназар Соҳибов, Бобоқул Файзуллаев томонидан шашмақомнинг 5 жилдлик варианты Тожикистонда ва академик Юнус Ражабий томонидан “Шашмақом” тўплами Тошкентда нашр этилган.

Ўзбек мақом санъатининг иккинчи ва учинчи йўналишлари Хоразм суворалари , Фарғона -Тошкент мақом йўлларида яратилган усозона муסיқий асарлар бўлиб, бу гўзал дурдона асарлар бугунги кунда жаҳон халқларига манзур

бўлмоқда. У қадим замонлардан воҳа халқи дилига ҳамоҳанг бўлган оҳангнолалар билан зийнатланган, мураккаб руҳий кечинмалар, теран фалсафий фикрлар билан жилоланган бир мўжизадир. Бироқ кейинчалик номланишлари ўзгарган ва уларга янгиликлар олиб кирилган. Шу жиҳатлари билан Хоразм мақомлари бетакрор ва алоҳида йўналиш сифатида қарор топди.

Ўзбек мақом санъатининг алоҳида йўналишларидан бири Фарғона-Тошкент мақом йўлидир. Мазкур йўлнинг тараққиёт босқичи юқоридаги икки йўлдар фарқ қилиб, унда нафақат сарой, балки саройдан ташқари муҳитнинг таъсири ҳам кучли эканлиги билан ўзига хос аҳамият касб этади.

Катта ашула ёки патнисаки ашула. Икки, уч ёки тўрт ҳофиз томонидан созлар жўрлигисиз ижро этиладиган йирик шаклдаги бундай ашула тури ўзбек халқи профессионал мусиқа санъатининг оригинал жанри ҳисобланади. Катта ашула марсия, навҳа ва бошқа маъросим қўшиқлари ҳамда аруз вазнидаги ғазалларнинг қадимий ўқилиш қоидалари замирида вижудга келган. Қўқонлик Эркакори, Меҳмонқорилар, Марғилонда Жўрахон Султоновнинг устозлари Болтаатоға, Маматбува, Зокиржон Эргашевлар, Андижонда Мусажон, Норали ҳофизлар шундай йирик санъат дарғалри эди. Бироқ ўзбек халқининг бундай бетакрор миллий мусиқий мероси узок вақт эътиборсизлик, тазйиқ ва таъқиқлар ҳукмронлиги остида яшаб келди. Соҳанинг тараққиёпарварлари ва ёшларни бу санъат турлари билан шуғулланишлари, ўрганишлари ва билимларини оширишлари учун бирорта ўқув даргоҳи ташкил этилмади. Фақатгина 1972 йилга келиб тошкент давлат консерваториясида “Шарқ мусиқаси” кафедраси очилган, холос.

Бахшилик. Бахши мўғилча ва бурятчадаги “бахша”, “бағша” – “маърифатчи”, “ўқитувчи” маъносидаги сўзлардан кириб келган деган қарашлар мавжуд. Шунингдек, санскрит тилида ҳам “дарвеш”, “қаландар” ва “маърифат таркатувчи” маъноларни англатувчи “бихикшу” сўзи мавжуд. Биз бахши деб атайдиганимиз халқ куйчилари туркманларда бағши, қорақалпоқларда бакси дейилса, қозқоларда уларни жиров, кавказ халқларида уларни ошиқ дейилган.

Шунингдек, бахшилар Ўзбекистонда ҳам турлича номланади. Масалан, Хоразмда бахши, гўянда, аёллар орасида халфа, сурхондарё ва Қашқадарёда шоир, соқий ва юзбоши номлари қўлланилган.

Достонлар куйланганда куйловчи ва тингловчи ўртасидаги бадий-эстетик мулоқот воситасида миллий ғурур туйғуси юзага келади. Шундай маънавий муҳит таъсирида ўқувчи ва тингловчилар онгу-тафаккури шаклланган. Достонлар халқ идеалидаги тушунча ва тасавурларни, ижтимоий-сиёсий воқеаларни бадий услубда баён этиш билан бирга, уларда халқнинг маънавий дунёси, ахлоқий-эстетик қарашлари, адолат, озодлик ва тенглик учун курашлари, ватанга бўлган муҳаббати ва садоқати ўзининг бадий ифодасини топган.

Бахшилик санъати ўзбек миллий мусиқий меросининг энг залворли қисми ҳисобланади. Ғози Олий ўз вақтида Самарқанд атрофида, Тошкентнинг қочигали кентида, Фарғонанинг Шаҳрихон атрофида бахшиларнинг ижодини ўрганган ва уларнинг мероси ҳамда мусиқачиларнинг санъатини миллатнинг нодир бойлиги сифатида баҳолаган эди. Собиқ Шўро тузимининг миллий мусиқа меросига адолатсиз муносабати натижаси ўлароқ, Бухоро, Самарқанд, Наманган ва Тошкент бахшичилик мактаблари умуман йўқ бўлиб кетади. Бу санъат анча чуқур ўрин эгаллаган Хоразм, Қашқадарё ва Сурхондарёда сақланиб қолади.

Халфачилик. Ўзбек халқининг яна бир миллий мусиқий мероси тури халфачилиқдир. “Халфа” арабча сўз бўлиб, “ўқимишли”, “устоз” деган маъноларни англатади. Ўтмишда хотин-қизлар ўзларининг эркаклардан холи базмларида кўпроқ доира чалиб ёки икки бўш пиёлани бир-бирига уриштириш натижасида чиққан товуш билан куйлаб келганлар. Бу даврда халфанинг асосий чолгу сози доира бўлган.

Тадқиқотчи олим Ю.Юсуповнинг фикрича, Хонимжон халфа Саид Аҳмаджон қизи 1895 йилдан бошлаб тўйларда соз чалиб куйлай бошлаган. Хоразм воҳаси ҳудудига хос бу жанр аёллар ўртасида тарқалган бўлиб, китобий дostonлар, ривоятлар, ҳадислар оҳанг билан устоз халфа (гармонда), доирачи ва лапарчи томонидан ижро этилган.

Халқ орасида “Ожиза” номи билан танилган Онабиби нафақат мохир ижрочилиги, балки тингловчи хотирасида бир умрга қоладиган куйлар тўқиганлиги билан ҳам ном чиқарган. Унинг шогирдлари Н.Собирова, А.Қурёзова, У.Бойжоновалар халфачилик санъатини давом эттириб, унинг ривожига катта ҳисса қўшганлар. Онабинининг “Мубораклар бўлғай”, “Арқа кизлар”, “Хуршиди жаҳон галди”, “Ўлгунча сизни дерман” каби кўшиқлари бугунги кунда ҳам ўз тингловчиларига эга.

Ўланчилик. Ўланлар асосан кўчманчи чорвадор ва яриш кўчманчилардан иборат ўзбек уруғлари орасида кенг тарқалган. Ўлан сўзи туркий халқлар орасида кенг қўлланиладиган атама бўлиб, “халқ кўшиғи”, “ашула”, “уламоқ” маъноларида қўлланилади. Ва асосан тўй ва мавсумий маъросимларда куйланган. Уларни тўплаш ва ўрганишда дастлаб Ҳ.Зарифов, М.Алавия, З.Хусаинова, Т.Ғозибоев, Б.Каримий, М.Муродов, Б.Саримсақов каби олимлар катта ишларни амалга оширганлар.

Собиқ тузум даврида миллий мусиқа таълимида кўплаб хатоликларга йўл қўйилди. Мусиқа таълимида минтақанинг ўзига хос хусусиятлари инобатга олинмади ва бу ҳолат халқ томонидан мусиқага эътиборни, қизиқишни, мусиқа таълимини ўзлаштиришга бўлган муносабатни пасайишига олиб келди. Бундай ҳолатнинг юзага келишига яна бир сабаб аҳолининг асосий қисми ўзбеклар бўлишига қарамай мусиқа таълими педагоглари орасида ўзбекларнинг камлиги эди. Шу билан бирга таълимга, элита ҳаётига европа созларининг кириб келиши ва оммалаша бориши, бошқа томондан миллий созлар ва мусиқани ижро этувчи авлоднинг етишиб чиқмаслиги ҳам ўз таъсирини кўрсата бошлаган.

Хулоса қилганда, собиқ тузим даврида ўзбек миллий мусиқий меросига нисбатан эскилик сарқити сифатида муносабат шакллантирилди ва унинг барча жанрлари тазйикқа олинди. На мактаб таълими, на ўрта махсус таълим ва на олий таълимда миллий мусиқий меросга етарлича ўрин ажратилди. Аксинча миллий мусиқа созларини ўрганиш, улардан фойдаланиш, миллий мусиқани сақлаб қолишга доир таълим-тарбия соатлари камайтирилди. Совет олий мусиқа мактабларида узоқ вақт давомида ўзбек халқи миллий мусиқа санъатининг ҳақиқий билимдонларига йўл берилмади. Концерватория ўзининг ярим асрлик фаолияти давомида Т.Алимовдек танбурчи, сато ижрочисини, Исмоил найчидек найчини, Домла Ҳалим ёки Маъмуржондек бирорта ижрочини етказиб бера олмади. Бунинг асл сабаби миллий мусиқа таълимига эътиборнинг, рағбатнинг, уни ривожлантиришга ҳаракатнинг йўқлигида эди.

Шунингдек, миллий мусиқий меросни ўрганишга жиддий эътибор берилмаганлиги боис таълим даргоҳлари миллий чолғу созлари бўйича етук созандалар етиштириб бера олмади. Халқ чолғу созлари ижрочилигида ҳам қатор муаммолар бўлиб, булар мусиқа педагоглари малакасини ошириб бориш тизимини йўлга қўйилмаганлиги, илмий адабиётларнинг камлиги ва чолғу созларининг етишмаслиги ҳолатларида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Назаров А. Антик давр мусиқа маданияти. –СИТИ. М(м)Н-19. –Б. 19.
2. Ширинов Т.Ш. Тарихимиз этюдлари. –Тошкент.Шарқ. 2008. –Б. 336.
3. Йўлдашева С.Ҳ. Ўзбекистонда мусиқа тарбияси ва таълимининг ривожланиши. –Тошкент. Ўқитувчи. 1985. –Б. 13.
- 4.История узбекской советской музыки. –Тошкент.: Г.Гулям, 1972. Т.1. –С.

380.

5. История узбекской советской музыки. –Тошкент.: Г.Гулям, 1972. Т.1. –С. 45. 6.
6. Бадалов М. Умрбоқийлик// Нафосат. № 9-10, 1993. –Б. 18-19.
7. Успенский В.А. Классическая музыка узбеков// В.А.успенский. – Тошкент, 1980. –С. 33.
8. Фулом Зафарий. Ўзбек мусикаси тўғрисида // Аланга. 1930 йил январь. №1.
9. Хусанов О. Самарқанд булбули. –Тошкент.: Ф.Фулом, 1970. –Б. 47.
10. Раҳимов А.Қалбга синган наволар //совет Ўзбекистони санъати. 1981. № 4. –Б. 27.
11. Фитрат А. Ўзбек класик мусиқа ва унинг тарихи. –Тошкент.: Фан. 1922. –Б. 46.
12. Зафарий Ф. Ўзбек мусикаси тўғрисида // Аланга. 1930. № 1. –Б. 10.
13. Саййид Али Хўжа. Эндигисини кўлдан бермайлик // Қизил байроқ. 1922 йил 2 февраль. –Б. 1.
14. Сулаймон Ш. Миллий куй ва ашуллаларимиз // Фарғона. 1923 йил 24 август.
15. Зафарий Ф. Чолғумизни ўлимдан кутқарайлик. // маъориф ва ўқитувчи. 1925. № 1.
16. Фитрат. Ўзбек мусикаси тўғрисида. // Аланга. 1928. № 2
17. Мустафойев Б.И., Норова Ш.У., Абдураув Фитрат ва ўзбек мусикашунослиги. // Санъат йўналишларида ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш: изланиш, ечим ва истиқболлар. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Бухоро. 2013. –б. 22-23.
18. Ражабий Ю. Ўзбек мақомлари. Шашмақом. –Тошкент.: 2007. –Б. 68.
19. Матёкубов О. Мақомот. –Тошкент.: Мусиқа, 2004. –Б. 90.
20. Раҳим Ш. 30-35 йил мусиқа йўлида. // Ер юзи. 1926. № 10. –Б. 8-9.
21. Турғунова Н. Санъатда яллагичлик анъаналари. // Санъат йўналишларида ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш: изланиш, ечим ва истиқболлар. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Бухоро. 2013. –Б. 40-41.